

УДК 821. 512.145. «19»: (17+111.852)

Юнусов Шевкет Эльвисович – к.филол.н., доцент кафедры крымскотатарской филологии Таврической академии (структурное подразделение) КФУ имени В.И.Вернадского

e-mail: schew.yunusoff2010@yandex.ua

ЯЗЫДЖЫ, ДЕВИР ВЕ ИСТИДАТ КУЧЮ (XX АС. 30-ДЖЫ СС. БЕДИЙ  
ЭДЕБИЯТЫМЫЗГЪА МУНАСЕБЕТ МЕСЕЛЕСИНЕ ДАИР)

ПИСАТЕЛЬ, ЭПОХА И СИЛА ТАЛАНТА (К ВОПРОСУ ОБ ОТНОШЕНИИ К  
КРЫМСКОТАТАРСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 30-Х ГГ. XX  
ВЕКА)

Аннотация: в статье акцентируется проблема этического отношения к наследию крымскотатарских писателей, творчество которых пришлось на предвоенное десятилетие прошлого столетия. Обращение к конкретным примерам из произведений отдельных авторов помогает уяснить степень ответственности писателей перед читателем и историческим временем.

Ключевые слова: фольклор, проблематика, эпоха, лексические заимствования, стиль.

Yunusov Shevket Elvisovich - Candidate of Philology, Associate Professor  
Head of the Crimean Tatar linguistics Tauride National VI Vernadsky University/  
e-mail: schew.yunusoff2010@yandex.ua

THE WRITER, THE ERA AND THE POWER OF THE TALENT (TO THE  
QUESTION ABOUT THE ATTITUDE TO THE CRIMEAN TATAR  
LITERATURE THE 30-IES OF XX CENTURY)

Abstract: in article questions of an ethical relationship to the works of Crimean Tatar writers, whose work had in the prewar decade of the last century. The appeal to specific examples from the works of individual authors helps to understand the extent of their responsibility to the reader and historical time.

Keywords: folklore, problems, era, lexical borrowing, style.

Ишимизнинъ актуаллиги. Миллий эдебиятымызнынъ XX асырнынъ 30-джды сенелериндеки инкишафына даир теткыкыятлар гъает аз олмасы эдебий-бедий эсанаснынъ толукъанлы аныланмасына кедер эте ки, онынъ джиддий огренильмеси ишбу системадаки бошлукъны толдурмагъа ярдым этеджектир.

Ишимизнинъ макъсады аныылгъан девирнинъ эдебий эвримине умумий ве конкрет назарнен бакъып, онынъ насыл эсерлер эсабына инкишаф корьгенини изаатламакътыр. Бунынъ саесинде гъает мефкюрелешкен эсерлер янында мусбет кыймет кесилебиледжек эсерлер де мевджут олгъаныны къайд этмелимиз. Бельгиленген меселелер черчивесинде ашагъыдаки вазифелер къоюла: миллий эдебиятымызнынъ 30-джды сс. эльде эткен къазанчларыны косьтермек; сёз усталарынынъ миллий тилимизнинъ ич имкянларындан файдаланмаларыны ургъуламакъ; онынъ инкишафына тесир эткен ичтимаий-медений алларны къайд этмек.

Теткыкыят предмети: 1930-джды сенелери иджат эткен муэллифлернинъ эсерлери ве оларнынъ аятий мевамлары.

Теткыкыят объекти: бельгиленген девирде яратылгъан эсерлерде эльде этильген бедий-формаль усталыкъларнынъ талили.

Теткыкыят типологик, тарихий-кыясий ве герменевтик усуллар эсасында кечирильди.

Сонъ девирде миллий эдебиятымыз узеринде алып барылгъан теткыкыятларгъа назар ташланса, 1930-джды сенелерге аит эдебиятшынаслыкъ ишлери акъсамакъта олгъаны анылашылып. Бунынъ эсас себеплери, бир тарафтан, бельки де тамам шу девир эдебиятынынъ коммунизм мефкюресине даа зияде берилип, халкъ дюньябакъышындан олдукъча узакълашмасы олса,

дигер бир тарафтан, эдебиятынаслар ордусынынъ кыытлыгы ве аджизлигидир.

Белли ки, ишбу йылларгъа нисбетен къулланылгъан «вульгар социологизм» аныламы онынъ мундерида ве бедий шекиль киби назарий хусусиетлернинъ бири-бирини не дедже туткъанларыны гузельдже косътере [1, с. 135]. Бунунъ устуне шу девирде кениш къулан алгъан бири-бирини чакъыштырувлар, буюк меарет мисали олгъан эсерлернинъ муэллифлерини алчакълатып, зайыфчаларыны коклерге котерювлер, анысызлыкъ ве акъсызлыкъларгъа мейиль берюв нетиджесинде 30-джы сенелер бедий эдебияты асыл тамырларындан узакълашып бара. Бойле экен, отузунджы сенелер эдебиятыны теткъикъ эткенде, биринджи планда эсерлернинъ озю, оларнынъ хусусиетлери, проблематикасы турмалы.

Иште, 1930-джы сенелер эдебиятыны илерилеткенлернинъ базылары кечмиш девирлер эдебиятынынъ аныанелерини девам этерек, буюк жанрлы эсерлер яратувнен огърашлар – хусусан повестьлер ве лирик-эпик эсерлер чокъча пейда олып башлай. Амма 20-джи сс. земинге ташлангъан гизли хадимлер тешкиляты демир туюген бир чёкюч мисали олып къалем саиплерининъ мийини эп туюбере. Месея, Джемиль Сейдамет 1929 с. «Илери» журналында [2, с. 6] бастыргъан макъалесинде шойле яза: «...Бир тилин ичинде не къадар чокъ эджнебий сёзлер олса, о тиль о къадар медений бир тильдир... «Темиз татар тили» ве «рус империализминен курешмек керек» деб багъыруб, богъазларыны йыртмакъ телюкеси къаршысында тургъанлара «яваш олунъыз, бир къазагъа къалуб отурманъаз» диймиз. Шимди эр джеэттен бизе ананынъ баласына якъынлыгы киби бир якъынлыгы олгъан рус пролетариатынынъ тили вастасы иле тилимизге керек олгъан терминлер, сёзлер кирмели ве киреджектир де... Иште, къырымтатар тилининъ инкишафы анджакъ бу ёл иле китеджектир. Азар-азар тилимиздеки вар шаркъчылыкъ оледжек, гъайып оладжакътыр». Ве, фикирини девам этерек, «чапкъын» ерине «хулиган», «назир» ерине «министр», «векиль» ерине «уполномоч», «фыркъа» ерине «партия» сёзлери къулланылмакъ кереклигини бильдире.

Иште, бойле чыкышлар нетиджесинде Эшреф Шемьи-заденинъ «Днепрлыстан», Ыргъат Къадырнынъ «Исмаил» поэмалары яратыла. Биринджиси гъает кениш планлы олып, терен бир фельсефий тюз ташыса да, онынъ лисаний етишмемезликлери – ябаний тильден алынган келимелер ве къуруджылыкъ терминлерининъ номайлыгъы, услуп хусусиетлерининъ агъырлыгъы – эсерни зайыфлаштыра. «Исмаил» поэмасы исе зайыф шекилли эсердир ки, мында назик дуйгъулы шекиль инджеликлерини синъдиреджеги ерине шаир бир-эки адий сёзлер къулланып, кене де эсернинъ маиети ве образлылыкъ кучюни эксильте.

Несир эсерлерге келиндже, оларнынъ базыларында муэллифлернинъ кямиллиги корюне. Иште, кене де фольклорымызнынъ буюк тесири акъкъында айтмакъ сырасы келе. О йыллары иджаткярларымыз М. Горькийнинъ ишбу тюкенмез хазине хусусында айткъанларындан рухланып, халкъ агъыз яратыджылыгъы нумюнелерини топлап, эсерлерине синъдирмеге бакъалар. Рус ве джиан эдебияты классикасыны терджиме этюв иши исе о дередже кениш ёл ала ки, терджименен огърашмаган яzydжы къалмай. Къайд этильген шейлернинъ эписи 30-джы сенелери акъикъатен де пишкин эсерлер яратылмасына бир земин ола. Месея, Эннан Алимов «Къумру къанат керди икяесинде» реаль ве тюш ичинде корюльген адиселерни табий сюретте бирлештире: бири-бирини тутмаган балалыкъ хатыралары ве бугуннинъ вакъиалары ахыр-сонъу янъы сиясий къурум енъип, онынъ янъы несиль ичюн кениш ёллар ачыладжагъына бир делиль ола – демлери ягъмыр тюбюнде дыр-дыр къалтырамакъта олган къызчыкънынъ – Гулизарнынъ быджагъында депутатлыкъ бельгиси корюнмекте [3, с. 194]. Албу ки, рессамлыкъ ве яzydжылыкъ истидатынынъ саиби олган Э. Алимов шу усталыкъларыны икяе ичинде косътере, тамам бу ал о вакъыттаки несиримизде бир новаторлыкъ мисалидир.

...Джафер Гъафарнынъ «Партизан Муратчыкъ», «Азманлар», «Гъорт-гъорт тутулды» икяе ве повестьлерини окъуп бакъайыкъ. Олар, башта бир, озьлерининъ гъает дюльбер сюжетлеринен айрылып тура. Олардаки

айланчыкълы, энишли-ёкъушлы композиция эсерлерни бир къат зияде меракълыджа эте. Кимерде гъает кямиль къулланылгъан ифаде васталары окъуйыджыны айретте къалдыра, яzydжынынъ теджрибесине ве тилимизнинъ зенгинлигине шашырта. Мына мисаллер: «Ялан айтасынъ! Шимди джанынъны ашларым», деп яза Джафер Гъафар. Бунысы ишбу иджаткярнынъ биревге такълит этиджи дегиль де, эдебиятта кенди ёлунен кетиджи ве буюк меарет устасы олмасына бир делильдир. Бу фикир хусусан «Азманлар» повестине аит. Эсернинъ бедий хусусиетлеринден бири шунда ки, ондаки адиселер эсер девамында бири-биринен хачланып тура. Провестьнинъ башында Абдурефийнинъ агъызындан чыкъкъан «кулак» сёзюнинъ не себептен айтылгъаны бутюн эсер девамында айдынлатыла. Муэллиф бу эсеринде «дюньяда эр шей озъ изини къалдыра» демеge истей. Тамам ойле излерден бири – ольдюрильген Меджит акъайнынъ огълу Абляздыр. Бу персонаж эсерде пек айдын косьтерильмесе де (эпизодик къараман), о, даима окъуйыджыны теляшландыра ве эсернинъ гъаевий озегинде буюк роль ойнай, чюнки Абляз койге бабасынынъ интикъамыны алмакъ ичюн келе. Душманларнынъ къолгъа алынувында о, догърудан-догъру иштирак этмесе де, бу шей ичюн земин ве шараит азырлай. Экинджи дереджели шахслар (Джеват акъай ве койлюлер) бу шейден бельки де хабердар олмайып Аблязгъа ярдым этелер. Бойледже, сюжетнинъ адетий категориялары адети-узъре дегиль, бир «ихтисаслаштырылгъан» алда тизиле, яни экспозиция къысмы эсернинъ башында келеджеги ерине онынъ сонъуна таба бериле.

Эбет, бу эсер муайен бир девирни акс эте. Амма, бунынънен берабер «Азманлар» повести эдебиятымызнынъ энъ юксек ерлерине къоюлмагъа акълыдыр. Тилининъ зенгинлиги, ичиндеки адиселернинъ бири-биринден меракълы сюретте багъланмасы, ачлыкъ девирининъ акъикъий ренклер вастасынен тасвирленмеси эсерге мусбет къыймет кесмеge имкъан бере.

Юсуф Болат да отузынджы сенелери имахсулдар чалыша. О, бизге башта бир «Къойсыз чобан», «Туфанда къалгъан къой сюрюси», «Арзы къыз» киби эсерлернинъ муэллифи оларакъ меракълыдыр. Биринджисинде муэллиф,

япылгъан джинает инсанны омюр бою такъип эте, оны омюр джезалай; инсан та омюрининъ башында эял ве акъ ёл араштырмалы, демерге истесе, башкъасында – санъатнынъ чешит шекиллерининъ инсангъа терен тесирини косьтермек истей, истидат ве санъат къабилиети ахлякъ джеэтинден алидженап, инсаниетли олмакъ кереклигини анълатмагъа чалыша. Учюнджисинде исе эфсаневий сюжетни темелинден денъиштире де, эсерге 30-джы сенелер шараити ве... шенълигини ашлай, амма шунынънен берабер эсернинъ оригиналлыгини тешкиль эткен фольклор хусусиетлери ве персонажларыны сакълап къала. Айтынъыз, бакъайым, бойле образлы синтезни бизим эдебиятымызда даа ким япабильди?!

Нетидже. Партия мефкюресине берильгенине бакъмадан XX асырнынъ 30-джы сенелерине аит язылы бедий асабалыгъымда дикъкъаткъа пек ляйкъ эсерлер мевджут ки, оларда укюм сюрген схемаджылыкъ ичинде кимерде гъает уйгун сюжетли-композицион къурулуш ве нефислик мевджут. Бу девирнинъ базы яызджылары бедий эдебиятнынъ эстетик тесирини биринджи ерге къойгъанлар ве бу къаиде муджиби иджат эткенлер.

Эдебият джедвели:

1. Юнусов Ш.Э. Дагъдан кельген багъдакини къувар / Ш. Юнусов // Йылдыз, 2000. - № 6. - С. 135-141.
2. Сейдамет Дж. Тилимиздеки анархия ве реакцион чыкъышлара къаршы / Джемиль Сейдамет // Илери. – 1929. - № 4.- С. 4-7.
3. Панова З.С. Развитие жанра рассказа в крымскотатарской литературе 30-х гг. XX века / З. Панова // Учёные записки ТНУ, 2013. – Т. 26 (65). - № 1. – ч. 1. – С. 192-197.